

УДК 070:340.116

Козлова К.О.

*студентка юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Шульгін В.В.

*полковник юстиції запасу, старший викладач кафедри військового права
Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ НЕДЕРЖАВНИХ ЗМІ

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні йде процес розробки та прийняття правових актів, які б санкціонували організаційні форми, в яких можуть функціонувати інститути громадянського суспільства. Збільшується кількість суб'єктів та правовідносин за участю організованих сил громадянського суспільства, підвищується якість правового регулювання цих відносин.

Однією з основних ліній взаємодії держави і громадянського суспільства є система виконавчої влади. Система взаємозв'язку органів державної влади та інститутів громадянського суспільства – не кінцевий пункт процесу консолідації суспільства, а соціально-економічні та соціально-політичні механізми і технології, які динамічно розвиваються. На шляху побудови системи механізмів і технологій такої взаємодії існує безліч невирішених проблем і бюрократичних бар'єрів. Можна зазначити, що процес формування та рівень політико-правового впливу громадянського суспільства в Україні не відповідає потребам ефективної взаємодії влади, особливо її виконавчої гілки, і суспільства. Це і буде предметом нашого аналізу в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому необхідно відзначити, що процеси взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та виконавчої влади в територіальному та предметному полі протікають вкрай нерівномірно, що обумовлено, насамперед,

нечіткістю вітчизняної доктрини правового регулювання, невирішеністю концептуальних проблем організаційно-правового супроводу даної галузі суспільної життєдіяльності.

Спостерігаються відставання правової науки на даному напрямку, термінологічна заплутаність, спрощення методологічних і змістовних критеріїв у характеристиці розглянутого правового явища. Обсяг взаємодії інститутів громадянського суспільства і виконавчої влади часто звужується або невиправдано розширюється.

Дослідженням стану формування в Україні громадянського суспільства займаються українські дослідники та вчені О. Гарань, А. Карась, А. Колодій, В. Полохало, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Ткаченко, М. Томенко та ін.

На жаль, правові аспекти взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні докладно не досліджуються. Нами аналізувалися чинні нормативно-правові документи з даної проблематики, думка експертів, таких як: міністр юстиції України Лавринович О., директор Департаменту конституційного та адміністративного права Міністерства юстиції України Федоренко В., головний спеціаліст відділу законопроектування з питань конституційного законодавства та державного будівництва Департаменту конституційного та адміністративного права Міністерства юстиції України Кагляк Я., директор Департаменту легаліза-

ції об'єднань громадян, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформантств Міністерства юстиції України О. Семьоркіна та ін.

На рівні юридичної науки (адміністративного і конституційного права, теорії права та держави) практично немає конкретних досліджень категорій «відносини органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства», «взаємодія держави і громадянського суспільства у сфері виконавчої влади».

Необхідні спеціальні дослідження в частині співвідношення даних категорій з такими, безумовно, спорідненими юридичними і політичними конструкціями, як «право на участь в управлінні державою» політична участь, співробітництво, причетність або партиципація як принцип управління, адміністративні процедури, інститути узгодження інтересів держави і громадянського суспільства, залучення громадськості до виконання державних завдань і повноважень.

Формулювання завдання дослідження.

Мета статті – проаналізувати конституційні засади взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства на прикладі недержавних ЗМІ. Виходячи з даної мети поставлено такі завдання дослідження: аналіз чинного законодавства, що регулює питання взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства та практики його застосування на приклади недержавних ЗМІ; визначення напрямків вдосконалення правового регулювання відносин у сфері взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство можна розглядати як самоорганізовану і саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, утворювану вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади, служать підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові право-

вої держави. Тобто, громадянське суспільство не може ототожнюватися з якимось одним суб'єктом публічно-правових відносин, оскільки ця категорія позначає передусім систему суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між множиною їх різнопорядкових учасників [10].

Запровадження наведених форм участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами на сьогодні визначено низкою нормативно-правових актів. Зокрема, Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року [1], Указом Президента України від 25 січня 2012 № 32/2012 «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [4], Указом Президента України від 2 квітня 2010 року № 469/2010 «Про Громадську гуманітарну Раду» [3], Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302 «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [6], Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035 [8], Порядком сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [5], Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [7] і іншими нормативно-правовими актами.

Прийнято вважати, що в основі розвинутого громадянського суспільства лежить активна діяльність інститутів громадянського суспільства. При цьому, термін «інститути громадянського суспільства» є настільки поширеним, що має декілька значень. Під ним розуміють: суб'єктів, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства; ін-

ститути, які об'єднують у своєму складі норми конституційного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері і виступають складовими елементами багатовимірної системи конституційного права України; узагальнюючу назву для всіх упорядкованих і структурованих виявів громадянського суспільства тощо. Всі ці підходи заслуговують на увагу і, одночасно, жоден із них не має монополії на істину [12].

До недавнього часу, дефініція «інститут громадянського суспільства» не була унормованою в законах і підзаконних актах України, що породжувало певні проблеми в конституційній правотворчій і правозастосовній діяльності. В 2008 року Департамент конституційного та адміністративного права, інших департаментів Міністерства юстиції України, представників центральних органів виконавчої влади, науковців, представників громадських організацій і інших інститутів громадянського суспільства з метою створення належних умов для участі громадськості у формуванні та реалізації державної правової політики було розроблено «Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [5]. Важливим здобутком цього нормативно-правового акта, окрім реалізації вище зазначеної мети, стало унормування інститутів громадянського суспільства.

Відповідно до абзацу другого пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976, до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [5].

Визначальними для ідентифікації правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства є правові форми їх діяльності. Так, особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Нині ця взаємодія відбувається у таких правових формах, як: участь у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів; залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо [12].

Законодавством України досить повно визначена адміністративна правосуб'єктність громадських організацій, що дає широкі можливості залучення громадських організацій до державного управління. Проте, самі інститути громадянського суспільства ці механізми майже не використовують; їм бракує солідарності, цілеспрямованості, ініціативності та усвідомлення власної значущості у досягненні завдань громадянського суспільства.

Для прикладу, статистична кількість легалізованих органами юстиції громадських організацій не відповідає кількості фактично функціонуючих організацій. Як свідчать результати контролю органів юстиції, що здійснюються

на підставі пункту 5 статті 22 Закону України «Про громадські об'єднання» [1], під час перевірок громадських організацій не знаходяться за юридичною адресою близько 20% всеукраїнських та міжнародних та місцевих громадських організацій; у діяльності 20% громадських організацій виявляються порушення законодавства України та статуту; більше 20% перевірених організацій органами юстиції щорічно виносяться попередження [11].

Органи виконавчої влади приділяють увагу правоосвітній роботі з інститутами громадянського суспільства, щоб допомогти їм використовувати створені державою механізмів їх залучення до правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності держави. 25-27 вересня 2010 року у м. Львові відбулась III Міжнародна наукова конференція «Розвиток громадянського суспільства: духовність і право», що проводилась для інститутів громадянського суспільства. Методична рада з питань реєстрації громадських об'єднань при Державній реєстраційній службі України, роботу якої планується почати в січні 2013 року, планує наукові конференції на дану тему проводитися кожного року [11].

В результаті конституційного розвитку та адміністративної реформи функція взаємодії з громадянським суспільством стає однією з провідних. Так в законі України «Про громадські об'єднання» ст. 22 присвячена засадам взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування [1]. Така взаємодія буде відбуватися через Громадські ради при органах державної влади. До складу громадської ради можуть бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших невідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства України (далі – інститути громадянського суспільства).

Передостаннім пунктом положення про громадські ради визначено, що забезпечення секретаріату громадської ради приміщенням, засобами зв'язку, створення умов для роботи ради та проведення її засідань здійснює орган, тобто саме орган виконавчої влади, при якому вона створюється. Виникає сумнів щодо незалежності громадської ради, тому що вона прямо залежить від органу, де вона повинна представляти громадськість. Враховуючи це, її робота може залежати винятково від особистих якостей та ініціативи членів та голови цієї ради, а в органі виконавчої влади існує вагомий інструмент для блокування її роботи [7].

Взаємодія з інститутами громадянського суспільства закріплюється серед основоположних частин компетенції органів виконавчої влади. Впорядкованість її відносин з громадянським суспільством розглядається як результат розвитку і поступального відокремлення адміністративно-правового режиму. Взаємодія громадянського суспільства і держави у сфері виконавчої влади є різновидом диспозитивних рівносторонніх (погоджувальних або реординаційних) адміністративно-правових відносин, нерівнозначних понять «адміністративні процедури» і «державне управління» [9].

Під взаємодією виконавчої влади та громадянського суспільства як правовою категорією слід розуміти сукупність взаємно обумовлених правовідносин суб'єктів виконавчої влади та представників громадянського суспільства, заснованих на рівності, консолідації зусиль в області задоволення обопільно значущих інтересів, виражених у двосторонньому або односторонньому порядку. Пункт 2 статті 22 Закону України «Про громадські об'єднання» зазначає: «Втручання органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місце-

вого самоврядування, їх посадових та службових осіб, не допускається, крім випадків, передбачених законом» [1].

Взаємодія органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства здійснюється у двох родових формах, в залежності від порядку висунення ініціативи та суб'єктної приналежності інтересів, обумовлюють взаємодію: 1) як співпраця – взаємодія у власному розумінні; 2) як взаємодія в широкому сенсі – в процесі реалізації адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади та суб'єктів громадянського суспільства, яке будується на основі первісної ініціативи однієї зі сторін і носить характер переважного задоволення інтересів і правових домагань відповідної зацікавленої сторони. Родові групи відносин включають наступні організаційно-правові способи взаємодії: способи співпраці на паритетній основі; виникають з ініціативи суб'єктів громадянського суспільства; виникають з ініціативи органів виконавчої влади.

В залежності від залученості організаційних сил громадянського суспільства в процес державного управління, важливості тієї чи іншої сфери взаємодії для розвитку громадянського суспільства до організаційно-правовим способам взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства слід відносити:

1) взаємодія на паритетній основі (співпраця): управлінське консультування (дорадчі органи за участю громадськості: громадські консультативні ради, слухання, робочі групи); переговори і посередництво; спільні акції та публічні заходи; спільне обговорення, вироблення та участь у прийнятті нормативно-правових актів та управлінських рішень, а також прийняття рекомендаційних актів: заяв, хартиї, декларацій;

2) взаємодія, що виникає з ініціативи одного боку, передбачає переважання інтересів однієї групи суб'єктів: а) з боку суб'єктів громадянського суспільства: доступ до державних органів та до відповідних посадових

осіб, отримання інформації про діяльність органів виконавчої влади і відповідних посадових осіб; індивідуальні та колективні звернення; громадська експертиза; громадський контроль, протидія корупції; лобістська діяльність; громадянські ініціативи, пропозиції, заходи на підтримку ініціатив у сфері державного управління; взаємодія в області юридично значимих для органів виконавчої влади рішень суб'єктів громадянського суспільства; участь у реалізації завдань і функцій виконавчої влади; б) з боку суб'єктів державного управління: дослідження (моніторинг), облік і формування думки суб'єктів громадянського суспільства; отримання юридично значимих для прийняття правових актів управління форм суспільного схвалення; підтримка некомерційних організацій; залучення до виконання завдань і функцій виконавчої влади.

Відзначається складний характер взаємодії в системі зазначених способів, нерівноцінність окремих способів. Зокрема, наприклад, якщо проаналізувати діяльність державних та недержавних ЗМІ, то вони мають різний доступ до отримання інформації, висвітлення цієї інформації часто не має самостійного характеру, особливо в державних (місцевих) ЗМІ, які не тільки контролюються, але й фінансуються органами державної влади. Так п. 5 ст. 22 визначає: «Державний нагляд та контроль за дотриманням закону громадськими об'єднаннями здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у порядку, визначеному законом» [1].

Лише частина звернень ЗМІ може розглядатися як взаємодія (в разі, коли взаємодія виступає механізмом задоволення звернення). Звернення, швидше, поширена правова форма взаємодії, ніж його організаційно-правовий спосіб. У той же час вивчення звернень, громадської думки може розглядатися як опосередкована форма взаємодії за допомогою такого способу, як «дослідження (моніторинг), облік і формування думки суб'єктів громадянського суспільства». Саме ЗМІ, як інститут громадянського суспільства, може

найбільш повноцінно реалізувати цю форму взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади. Важливість в цьому процесі ЗМІ підтверджується тим, що згідно Закону України «Про Комітети Верховної Ради України» [2], Громадська рада з питань свободи слова та інформації, яка співпрацює з комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації, серед п'яти Громадських рад при парламентських комітетах.

Важливим етапом взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів виконавчої влади є розвиток управлінського консультування. Воно здійснюється у двох організаційно-правових формах (у формі громадських консультативних рад або у формі внутрішніх консультативно-координаційних органів у системі виконавчої влади) за допомогою різноманітних організаційних механізмів (нарад, рад, робочих груп, комісій, колегій, слухань) спосіб взаємодії суб'єктів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, метою якого виступає досягнення консенсусу – визначення спільної позиції влади та суспільства по всьому спектру суспільно значущих питань. Цей спосіб взаємодії для ЗМІ як інституту громадянського суспільства є досить складним, враховуючи своєрідність їх діяльності. Скоріше за все тут буде включатися функція посередництва, інформування громади щодо результатів діяльності громадських консультативних рад та, що особливо важливо, внутрішніх консультативно-координаційних органів.

Для консультативних і дорадчих органів характерний ряд ознак: засновані як постійні органи; утворені для забезпечення практичної діяльності органів держави, їх взаємодії з державними і громадськими структурами, а також громадянами; рекомендаційний, не обов'язковий для виконання характер їх рішень; функціонування даних органів носить допоміжний характер, вони засновуються на основі розсуду відповідної посадової особи, склад їх варіюється в залежності від напрямків і масштабу діяльності відповідного орга-

ну, в більшості випадків порядок їх створення та компетенція визначаються на підзаконному рівні [9].

Поняття «консультативно-дорадчий орган» в адміністративно-правовій науці для забезпечення понятійної і термінологічної чистоти, а також з урахуванням прикладних задач юридичної техніки має бути уніфікованим. Пропонується однакове вживання двох основних понять: «координаційно-дорадчі міжвідомчі та внутрішньовідомчі органи» і «громадські консультативні ради». За змістом функціональної компетенції, а також ступенем інтегрованості в структуру виконавчої влади вони виступають як: 1) внутрішні, робочі органи (міжвідомчі та відомчі комітети, комісії, наради), в яких представники громадських кіл беруть участь з правом дорадчого голосу як експерти; 2) зовнішні консультативно-дорадчі органи, які не включаються в структуру виконавчої влади, в робочі структури конкретного апарату. Мета цих органів полягає в узгодженні позицій держави і суспільства по тому чи іншому питанню.

У подальшому розвитку правового становища консультативних рад головним завданням є закріплення паритетного принципу. Це означає, по-перше, що участь в роботі даних органів не повинно виходити за рамки паритетного представництва, а навпаки, прагнути до переваги представників громадянського суспільства над представниками влади. По-друге, необхідно забезпечити паритет в узгодженні позицій громадянського суспільства та влади, виключити зумовлену можливість тиску при обговоренні та прийнятті спільних рішень. На нашу думку, саме принцип паритету буде поступово виводити громадські ради й управлінське консультування з-під опіки органів виконавчої влади.

Висновки. Нова якість виконавчої влади багато в чому є результатом відкритої системи відносин з громадянським суспільством. Дана обставина виступає додатковою складністю і специфічною рисою, що визначає сучасний ха-

рактар взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства.

Функція взаємодії з громадянським суспільством стає однією з провідних для виконавчої влади, відбувається її закріплення серед основоположних частин компетенції органів виконавчої влади. Вона не може бути передана будь-якої громадської організації чи іншому недержавному агенту.

Взаємодія ЗМІ як інституту громадянського суспільства частіше за все відбувається у вигляді проведення спільних (суб'єктів виконавчої влади та представників недержавних ЗМІ) громадських акцій та публічних заходів. Вона розглядається як неправова форма взаємодії зазначених суб'єктів, основна мета якої полягає в підтримці та популяризації дій влади, в прямому діалозі як форми моральної відповідальності перед населенням і одночасно розвитку безпосередньої демократії в роботі виконавчої влади.

Також способом взаємодії недержавних ЗМІ і виконавчої влади є звернення, переговори і посередництво, які спрямовані на забезпечення безпосередньої взаємодії для вирішення складних і оперативних питань у сфері державного управління, узгодження позицій сторін.

Слід рекомендувати включення до положень про органи виконавчої влади крім управлінського консультування, інших багатосторонніх способів взаємодії органів виконавчої влади та такого суб'єкту громадянського суспільства як недержавні ЗМІ, таких як проведення переговорів та організація посередництва; проведення акцій та публічних заходів, публічне обговорення важливих суспільних

проблем за допомогою висвітлення в ЗМІ висновків, рекомендацій, які були узгоджені при взаємодії, вироблення і прийняття нормативно-правових актів та управлінських рішень, а також широке розповсюдження та обговорення в ЗМІ рекомендаційних актів: заяв, хартій, декларацій.

За допомогою ЗМІ, як інституту громадянського суспільства повинні проходити публічні (спільні) обговорення, вироблення і прийняття нормативно-правових актів та управлінських рішень, а також широке опублікування для обговорення рекомендаційних актів: заяв, хартій, декларацій які б відображали консолідовану позицію сторін взаємодії. Наявність різноманітних організаційних форм, як припускають представництво сторін взаємодії, так і не припускають (консультативні ради, громадські слухання, віддалені способи публічного обговорення з використанням інформаційних та телекомунікаційних систем і технологій), необхідність участі, в залежності від стадії видання правових актів і ступеня взаємодії, максимально широкого кола представників громадськості, громадян, створення системи функціонального представництва, а також залучення експертів.

В рамках обґрунтування адміністративно-правового режиму взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства важливим кроком буде ініціатива про прийняття закону з цих питань. У зміст закону, зокрема, можуть бути включені положення про доступ громадян до інформації, про діяльність органів та установ в системі публічного управління, положення законодавства про звернення громадян.

Анотація

У статті розглядаються конституційні основи взаємодії органів виконавчої влади та недержавних ЗМІ як інституту громадянського суспільства.

Ключові слова: органи виконавчої влади, інститути громадянського суспільства, недержавні засоби масової інформації, адміністративно-правовий режим взаємодії, управлінське консультування.

Анотація

В статті розглядаються конституційні основи взаємодії органів виконавчої влади та недержавних засобів масової інформації як інституту громадянського суспільства.

Ключевые слова: органи исполнительной власти, институты гражданского общества, негосударственные средства массовой информации, административно-правовой режим взаимодействия, управленческое консультирование.

Kozlova K.O., Shulhin V.V. Constitutional foundation of the interaction between executive authorities and institutions of civil society on the example of non-state media

Summary

The article deals with the constitutions base of interaction between the executive and non-state media as an institution of civil society.

Key words: executive authorities, institutions of civil society, non-state media, administrative and legal regime of interaction, management (administrative) consultation.

Список використаних джерел:

1. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 1, ст 1.
2. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04 квітня 1995 року № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 19, ст.134.
3. Про Громадську гуманітарну Раду: Указ Президента України від 2 квітня 2010 року № 469/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 25. – Ст. 947.
4. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25 січня 2012 № 32/2012 // Офіційний вісник України від 10.02.2012 р. – № 9 – Ст. 317.
5. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976.// Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – Ст. 2889.
6. Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302.// Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 94. – Ст. 3211.
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. №996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – Ст. 2945.
8. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89. – Ст. 3284.
9. Васильева Т. Взаимодействие государственных органов власти и негосударственных некоммерческих организаций как институтов гражданского общества в современной России/ Т. Васильева // Автореф... на соискание научной степени доктора политических наук за специальностью 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. – Российский государственный социальный университет. – М., 2009. – 47с.
10. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. – Т. 1/ За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – С. 465.
11. Семьоркіна О. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. // www.minjust.gov.ua/33565
12. Федоренко В., Кагляк Я. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. // www.minjust.gov.ua/20126.